

Тетяна Журавльова

ДІЯЧІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЗЕМСТВА ПОЧ. ХХ СТ.

(за спогадами М. М. Могилянського)

Не так вже й багато відомо про діячів чернігівського земства.* Тому будь-які нові свідчення викликають чималий інтерес. Коли ж поталанить виявити в архіві спогади людини, безпосередньо причетної до губернського земства, це - вдвічі приємно. І не тільки, якщо мова йде про громадську діяльність земців, не менш цікаво дізнатися і про їх суто особисті, людські якості. Певна річ, таке трапляється не часто.

Декілька років тому авторові пощастило, досліджуючи матеріали про родину Могилянських, познайомитись з мемуарами Михайла Михайловича Могилянського "Повість о днях моей жизни". Написані в 30-ті роки за пропозицією Володимира Дмитровича Бонч-Бруєвича, вони ще до війни потрапили до Центрального державного архіву літератури і мистецтва в Москві, де зберігаються і нині. (Тепер це - Державний архів літератури і мистецтва Російської Федерації). На сторінках мемуарів увагу привернули прізвища визначних діячів чернігівського земства О. О. Свечина, О. О. Бакуринського, М. М. Євреїнова, М. А. Іскрицького, П. Я. Дорошенка, О. К. Рачинського.

Михайло Михайлович не ставив за мету написати спогади саме про земців, це сталося, так би мовити, мимохідь, коли він описував громадсько-політичне життя Чернігова на початку ХХ ст. Мабуть, тому вони і не дають цілісного уявлення про конкретну людину. Ці свідчення фрагментарні, уривчасті, трохи несподівані. Як і будь-які інші спогади, мемуари М. М. Могилянського передають симпатії та антипатії автора. Та вони значно доповнюють вже відомі факти, висвітлюють деякі білі плями в історії Чернігівщини. Головне ж, дозволяють нам поглянути на впливових земських діячів очима їх сучасника. М. М. Могилянський пише про людей, котрих знав особисто, а не з розмов і чуток.

Кілька слів про автора мемуарів. М. М. Могилянський (1873-1942), чернігівець, юрист за фахом, громадський діяч, літературознавець, письменник. Людина неординарна, з різнобічними інтересами. Гласний Городнянських земських зборів з 1904 по 1918 рік. Залучався до роботи і в губернському земстві. Так, у листі до М. М. Коцюбинського від 16 грудня 1911 року Михайло Михайлович повідомляє, що зовсім несподівано був викликаний телеграмою до Чернігова вести журнали засідань губернських земських зборів (тобто секретарювати). Ось що він пише: "Журналы эти меня совершенно замучили: с 11 ч. утра до 5, до 5 1/2, а то и до 6... сидел в [губернском] собрании, а затем с 8, страшно спешно (ибо типография сейчас же приступала к набору) составлял в управе журналы и из управы выходил не раньше часа".

Крім того, М. М. Могилянський - член ЦК партії конституційних демократів, один з активістів Чернігівської “Просвіти”. Зустрічався з Г. В. Плехановим і В. І. Леніним. Підтримував дружні стосунки з політиками та вченими П. М. Мілюковим, П. Б. Струве, М. С. Грушевським, Д. Яворницьким; письменниками І. Франком, К. Федіним, М. Зоценком. Цей список можна продовжувати й продовжувати. Товаришував з М. М. Коцюбинським, М. Т. Рильським, М. П. Василенком, І. Л. Шрагом. Як перекладач і літературознавець першим знайомив російських читачів з творчістю М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка. Його перу належать статті в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона про діячів української культури Л. Глібова, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, П. Мирного та ін. Працював у музеї українських старожитностей ім. В. В. Тарновського, готуючи повне видання щоденника Т. Г. Шевченка.

М. М. Могилянський - родоначальник літературної родини. Його діти - Дмитро та Лідія (літературні псевдоніми Дмитро Тась та Ладя Могилянська) - талановиті українські поети.

Протягом майже всієї першої чверті ХХ ст. Михайло Могилянський жив і працював і в Петербурзі (місце основної роботи), і на Чернігівщині (участь в судових процесах, робота в земстві). Його статті постійно друкувались в чернігівських газетах, перш за все в “Черниговской земской газете”.

Надзвичайно напруженим виявився для нього 1917 рік. У квітні Українська Центральна рада висуває М. Могилянського кандидатом на посаду губернського комісара на Чернігівщині. В серпні він призначений товаришем голови Чернігівського суду. Восени його ім'я включено до списку № 15 кандидатів у члени Установчих зборів по Чернігівському округу. З 1923 року М. Могилянський живе у Києві. Впродовж майже 10 років очолює Комісію по складанню Біографічного словника діячів України при Українській Академії Наук, який, на жаль, не було видано. 1933 року комісію ліквідовано. Для М. Могилянського настали важкі часи, і він був змушений переїхати до Дніпропетровська. Після арешту в 1936 році старшої доньки у Михайла Михайловича на нервовому ґрунті виникло тяжке захворювання крові. Помер М. М. Могилянський 22 березня 1942 року в селі Велика Мурта Красноярського краю (де перебував в евакуації). Згодом про нього забули, як і про багатьох інших. Лише останнім часом його ім'я повертається до нас із небуття разом з іменами героїв його мемуарів.

Фрагменти із спогадів М. М. Могилянського наводяться мовою оригіналу.

* * *

Однією з найбільш яскравих особистостей чернігівського земства М.М. Могилянський вважав О. О. Свечина.

Олексій Олександрович Свечин (1865-1929), гласний губернських земських зборів від Городнянського повіту. З 1901 по 1918 рік його неодноразово обирали головою губернської земської управи. Депутат І Державної Думи (1906 р.), член ЦК партії кадетів (1907).

“Мать А. А. Свечина - Л[юбовь] С[ергеевна] Свечина, урожденная кн[язна] Голицына, была дочерью кн[язя] Голицына, некогда губернаторствовавшего в Чернигове и оставившего по себе у черниговцев память очень культурного милого человека и “справедливого” администратора. Л[юбовь] С[ергеевна] вращала в высших столичных и придворных кругах, и молва настойчиво

называла отцом А[лексея] Александровича] не корректного и ограниченного корпусного генерала, ее супруга, а лицо более “высокое”, тоже не блиставшее умом, однако 13 лет “украшавшее” всероссийский трон. Некоторое фамильное сходство с Александром III как будто подтверждали сказание молвы...

Перед поступлением на военную службу Свечин закончил Харьковский университет по юридическому факультету. На военной службе дослужился до ротмистра в лейб-гвардии гусарском полку Его Величества, том самом, в котором полковником состоял еще наследником Николай II...”

Пише М. М. Могилянський і про те враження, яке справляв Свечин на оточуючих. “Однако, не в уме, может быть, и не выше среднего, но живом, деятельном и всегда беспокойном и имущем, заключалось обаяние, всегда излучаемое А[лексеем] Александровичем]. Оно исходило от его благородного характера, милой доброжелательной общительности, от непередаваемой прелести тембра всего его морально-психического образа...”

Багато про що говорить і такий факт. Йдеться про революційні події 1905 року. М. Могилянський пише, що після розгрому економії та садиби Свечина в Тупичеві, той розпродав за цінами значно нижчими ринкових кілька сот десятин землі малоземельним селянам. А також звернувся з проханням до автора мемуарів взяти на себе захист обвинувачених в цій справі, заплативши йому гонорар у сумі 500 рублів. На той час то були чималі гроші.

“Большие [личные] средства тратил А[лексей] Александрович] и на дела партийные, и на печать. Суммы, определяемые по раскладке на Чернигов и по “Союзу освобождения”, и по партии кадетов, если не на 99%, то в их девяти десятых выплачивал Свечин...”

Не умея выговорить ни одного украинского слова А[лексей] Александрович], однако, был пламенным украинским патриотом и убежденным автономистом-федералистом...

Тут доречно навести слова Д. І. Дорошенка з “Моїх спомин про недавнє минуле (1914-1918)”: “... Ол. Свѣчин, місцевий дідич, дуже поступова й всіма шанована людина, щирий приятель українства, особистий друг старого Шрага”.

“Свечин очутился в эмиграции после 1917 г., ранней весной 1929 г. умер скоропостижно на улице в Париже. Хорошо зная его, я глубочайше убежден, что эмиграция была величайшим несчастьем его жизни”.

“Два Алексея Александровича - Свечин и Бакуринский - по благородству характера и всего духовного облика были украшением земского собрания и вместе с Евреиновым - всех троих связывали дружеские отношения - составляли руководящую верхушку, одинаково мысля в чисто земских хозяйственных вопросах...” На жаль, нічого більше ні про О. О. Бакуринського, ні про М. М. Євреїнова М. М. Могилянський не згадує. Відомо, що обидва - гласні губернських земських зборів від Городнянського повіту. **Бакуринський** (1869-?) - голова Чернігівської земської управи на початку 1917 року. Після Лютневої революції - губернський комісар Тимчасового уряду на Чернігівщині. Цю посаду обіймав недовго. Майже місяць потому, 26 березня 1917 року, поступився місцем М. А. Іскрицькому.

Михайло Андрійович Іскрицький (1873-?), губернський гласний від Суразького повіту. Член II Державної Думи (1907).

“М. А. Искрицкий, человек способный и образованный (окончил училище правопедения), любитель азартной карточной игры и склонный к “игре” на более широкой арене, а равно и не чуждавшийся крупных афер, хотя и без них был достаточно богат.

Человек был живой и ловкий (о чем между прочим свидетельствует то, что после революции 17 г. на первом губернском собрании представителей общественных организаций (во многих случаях совершенно мифических), он избран был губернским комиссаром, каковым и состоял несколько месяцев до того, как “углубление революции” заставило его уступить свой пост... [Дмитрию Ивановичу] Дорошенко.

В Губернской Думе он [М. А. Искрицкий] ничем не выдвинулся в роли губернского комиссара, в 1917 г. держал себя беспристрастно и тактично, а в 1918 г., поселившись в Киеве, сыграл на арене более широкой, чем карточный столик, примкнув к кругам, подготовившим политическую бутафорию гетманского переворота.

Умер в эмиграции”.

У мемуарах М. М. Могилянського знаходимо і свідчення про представника старовинного козацького гетьманського роду на Чернігівщині П. Я. Дорошенка.

Петро Якович Дорошенко (1857-1919), губернський гласний від Глухівського повіту, за фахом лікар, збирач і дослідник української старовини. Засновник української гімназії в Чернігові (1917). Голова управління у справах Мистецтва і національної культури при гетьмані Скоропадському (1918).

“По образовании после революции 1905 г. политических партий - октябризмом прикрыл свою правизну и глуховский мастодонт П. Я. Дорошенко, врач по специальности, сумевший в сочном и колоритном образе соединить в себе черты Собакевича, Манилова, а отчасти и Иудушки Головлева. Был видным членом земского собрания, говорил увесисто и смакуя каждое слово, слушая себя гораздо внимательнее, чем его слушали другие. В эпоху “адресов” неизменно входил во все комиссии по их составлению, добивался редактирования текста в виписево-елейном приподнято-верноподданническом стиле, и неизменно выступал докладчиком комиссий, превращая оглашение текста адреса в торжественное священнодействие.

Имел “украинские симпатии”, собирал украинскую старину, узоры и т. п., а вместе с тем был горячим поклонником нововременского публициста Меньшикова.

Человек неглупый и способный, хотя и с ограниченным умственным горизонтом, имел характер настойчивый и напористый, почему, например, пользовался большим влиянием на своего “друга” и земляка по Глуховскому уезду П. П. Скоропадского...

Когда последний получил гетманскую булаву, он немедленно обратился за помощью к П. Я. Дорошенко, занимавшему в то время пост [директора] дворянского пансиона в Чернигове, предлагая ему любой министерский пост.

Но “хитрый” Дорошенко упирался и отказывался, ссылаясь на свое нежелание принимать участие в активной политике. В ответ на это гетман предлагал ему неполитический пост министра искусств, но и это предложение Дорошенко долго отклонял, находя, что пока революционное брожение не

отстоялось, не может быть неполитического министерского поста, а его “сердце” питает отвращение ко всякой политике. Вот, когда все успокоится и отстоится, он не откажется прийти на помощь в органической работе, т. е. иначе говоря, прийти “снимать пенки”.

Гетман уговорил его тогда “просто” приехать в Киев, а когда он приехал, то не устоял перед просьбами и угодами “друга”, всемерно поддержанными родным племянником Дмитрием Ивановичем Дорошенко, занимавшем в гетманском кабинете пост министра иностранных дел. Племянник, более последовательный, чем дядюшка украинец и “демократ” (до занятия министерского поста состоял даже членом украинской партии социалистов-федералистов), имел, однако, разительные черты фамильного сходства с дядюшкой.

А кратковременное заведование в гетманском кабинете делами искусства стоило Петру Яковлевичу головы. По свержении гетмана племянник очутился в эмиграции, а дядюшку задержала в Одессе ЧК, причем, однако, “высшая мера” была ему обеспечена не только министерским постом в гетманском правительстве, но по условиям того времени и всем внешним буржуазно-помещичьим видом”.

І на останок ще одне ім'я - **Олександр Костянтинович Рачинський**. Його батько Костянтин Олександрович, найстарший земський діяч. З часу відкриття земських установ, тобто з 1865 і до 1893 р., брав активну участь у справах земства. Був повітовим і губернським гласним, головою Конотопської земської управи. Син продовжив справу батька.

“Человеком высшей культуры, утонченным и благородным был Конотопский гласный (позже губернский предводитель дворянства) А. К. Рачинский, знавший близко всю семью Л. Н. Толстого и не раз бывавший гостем “Ясной поляны”. Председательствуя в губернском земском собрании при получении известия о смерти Льва Николаевича, произнес краткую, но содержательную и прочувственную речь его памяти. Его [А. К. Рачинского] правизна и монархизм, овеянные туманным мистицизмом, не произвели впечатления категорий политической политики, а свидетельствовали о блуждании в потемках...”

* Земства - органи місцевого самоврядування - з'явилися на Чернігівщині внаслідок проведення земської реформи в 60-ті роки XIX ст. і проіснували до 1919 р.

Джерела та література:

- 1 Державний архів літератури та мистецтва Російської Федерації. Ф. 1267. Оп. 2. С. 1-4.
- 2 Чернігівський літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. А-2096.
- 3 Земский сборник Черниговской губернии. 1909 р. №9, С. 139.